A MOLDVAI CSÁNGÓ NYELVJÁRÁS NÉGY FALU TÜKRÉBEN

HOPPA ENIKŐ

Bevezetés

A Moldvában beszélt magyar nyelvváltozat a magyar nyelvnek egy jellegzetes, archaizmusokban gazdag nyelvváltozata, mely maga is többféle nyelvjárásból tevődik össze. 2000 óta járom Moldva csángómagyar falvait, s gyűjtöm a beszélt nyelvet. Dolgozatomban a diktafonra rögzített beszélgetések anyagából megállapított néhány olyan nyelvi sajátossággal foglalkozom, melyek napjainkban jellemzik a csángómagyar nyelvet. A nyelvi jellemzőket két moldvai csoport nyelvjárásán keresztül mutatom be. Ennek alapja a 2000-ben, 2002-ben és 2006-ban gyűjtött anyag.

A moldvai csángók többszáz év óta élnek elszigetelve Románia keleti tartományában (vö. Benkő 1990). Román környezetbe ékelődve minden oldalról a többségi nyelvet beszélők veszik őket körül. Szigetszerű helyzetükben nemcsak nyelvileg, hanem kulturálisan és vallásilag is eltérnek környezetüktől.

Máig őrzik jellegzetes nyelvjárásukat, amely mind a fonetikát, a morfológiát és a szintaxist érintő grammatikai szempontból, mind pedig lexikális szempontból sajátos. A következőkben négy falu (Klézse, Somoska, Külsőrekecsin, Pusztina) nyelvi jellemzőit vizsgálom. A sajátosságok részletezése előtt röviden kitérek történetükre, Moldvába kerülésük idejére és körülményeire, mert a nyelv vizsgálatakor nem hagyhatók figyelmen kívül azok a történeti előzmények, melyek kialakították a mai nyelvállapotot.

Történeti előzmények

A moldvai magyar lakosság vegyes összetételű. Elődeik a XII. század vége és a XVIII. század második fele között több hullámban érkeztek ide a Kárpát-medence különböző részeiről. Domokos szerint (2001: 18, 20) a XII. század utolsó éveiben Magyarország népessége hirtelen növekedésnek indult, és az első települések ekkor alakultak ki Moldvában a határ mentén. A következő század elején, 1211-ben II. Endre német lovagokat hívott az ország keleti határának védelmére. A király és a lovagrend között hamarosan ellentétek alakultak ki, s II. Endre 1225-ben elűzte őket. Ezt követően a kiépített védővonalra magyar határőröket telepített, olvasható szintén Domokosnál (2001: 22). Benkő (1990: 18) írta le, hogy tömeges betelepedésük a XIII. század végén kezdődött, s a XIV. században is folytatódott. A tatárjárást követően ugyanis IV. Béla az ország védelmét igyekezett megszervezni, s a Szeret folyó partján katonai őrhelyeket létesített, ahová családostul telepítette a határvédőket. A következő hullám a XV. századra, a huszitaüldözések idejére tehető. Ezekben az években Benda (1993: 41) szerint dél-magyarországi és pozsonyi husziták menekültek Moldvába, s hoztak létre önálló településeket. A XVI. században nagy számban települtek át székelyek erre a területre a

Nyelvtudomány III–IV (2007–2008) 65–76.

rájuk kirótt magas adók miatt. A magyarok legnagyobb, legjelentősebb s egyben utolsó csoportja a XVIII. században, a madéfalvi veszedelem idején érkezett 1764-ben. Ebben az évben a székelyek Madéfalván fellázadtak Mária Terézia intézkedései ellen, melyekkel megszüntette korábbi kiváltságaikat. A császári sereg rájuk támadt, és súlyosan megtorolta a lázadást. Emiatt tömegek menekültek Moldvába (Domokos 2001: 83). Tánczos (1999: 10) felosztása alapján ez utóbbiak egy része önálló falvakat hozott létre, más részük a már itt élő magyarok közé költözött, harmadrészük román falvakba települt.

A nyelvjárás eredete

Az eltérő helyekről betelepülő csoportok más-más nyelvváltozatot beszéltek, s a nagy időbeli különbségekkel érkezők más-más fejlődési stádiumban lévő nyelvet hoztak magukkal, amint arra már korábban utaltam (Hoppa 2007: 89). A középkorban Moldvába érkezett magyarok közt Benkő szerint azok voltak a legtöbben, akik Erdélyből, azon belül is a Közép-Mezőség területéről érkeztek (1990: 38). A csángó nyelvjárás jelenségei ugyanis e terület nyelvével mutatnak rendszerszerű egyezéseket, teszi hozzá (1990: 22). A később nagy tömegben betelepült székelyek nyelvjárása aztán jelentős hatást tett az addig kialakult nyelvre.

Moldvát a Kárpátok vonulatai elválasztják az összefüggő magyar nyelvterülettől, így az áttelepedéssel megszűnt az érintkezés köztük és a Kárpát-medence magyar népessége közt. Ennek az elszigeteltségnek köszönhető, hogy nyelvük számos archaizmust őriz – írja Kiss (2001: 79). A magyarországi nyelvi változások nem jutottak el hozzájuk, s a nyelvújításból is kimaradtak. Ezzel egyidőben viszont az ő nyelvük is fejlődött, változott, új alakokkal gazdagodott. A román nyelvű környezet is nagy befolyást tett nyelvjárásukra, elsősorban a szókincsre hatott. A román kölcsönszók használatával a moldvai beszélőközösségekben Bodó Csanád és Eriş Elvira egy közös munkája (2004) foglalkozik. Egy korábbi írásomban (2008: 200) említettem, hogy egy-egy település nyelvhasználatában annál több a román elem, minél régebbi alapítású. Mint a fentiekből kiderül, a ma Moldvában élő magyarok elődei különböző időpontokban telepedtek át a Kárpát-medencéből, az első és az utolsó csoport kivándorlása között hatszáz év telt el. A Moldvában letelepedő magyar lakosság nem beszélt azonos nyelvjárást, mindezekből következően a moldvai csángó nyelvjárás ma sem egységes. Bizonyos jegyek minden település nyelvében megtalálhatók, mások csak néhány falura korlátozódnak. A közös jellemzők meglétének több oka is van: elszigeteltségükből adódóan nagy számú archaizmust őriztek meg minden faluban; a román nyelv közvetlen jelenléte jelentősen befolyásolta a nyelv alakulását; a különböző időben és különböző helyekről érkező magyar csoportok részben keveredtek egymással.

A települések összetétele

A magyar települések összefüggő láncolata mára már megszakadt Moldvában, s a csángó falvak jelenleg Románvásár és Bákó körül csoportosulnak. A Románvásár környékén élők az ún. északi csángók, akik szinte teljesen elrománosodtak. A néhány idős ember által még beszélt magyar nyelv a legarchaikusabb. A székelyek a XVIII.

században nem ide, hanem Bákó vidékére telepedtek, így nyelvileg sem befolyásolták a területet (vö. Juhász 2001: 307). A másik csoportnál, a Bákó környékén élőknél sokkal nagyobb arányú a nyelvet ismerők száma a településeken belül. Tánczos (1999: 10) csoportosítása alapján tudható, hogy ezek a falvak nem homogének: egy részük középkori eredetű, melyek az ún. déli csángók települései. Más részüket a XVIII. században érkező székelyek hozták létre, harmadrészüknél a középkori magyar lakosság keveredett a később érkező székelyekkel, negyedrészt pedig olyan települések, melyeket a meglévő moldvai falvakból kiköltözők népesítettek be esetleg románokkal együtt.

Dolgozatom következő részében a nyelvjárás jellemzőit két csoporton keresztül mutatom be. A sajátosságokat illusztráló példák a gyűjtött anyagból származnak. Az adatközlők klézseiek, somoskaiak, külsőrekecsiniek és pusztinaiak voltak. Az első három falu, azaz Klézse, Somoska és Külsőrekecsin azonos csoportba sorolható, mivel a déli csángókhoz tartoznak. Azon belül is olyan települések, melyek középkori magyar lakosságára a XVIII. században székelyek települtek. Mindhárom falu a Szeret folyó mentén található. Klézse és Somoska szomszédos falvak, melyek mára szinte összeépültek. Pusztina velük ellentétben XVIII. századi alapítású, tisztán székely falu, mely a Tázló partjára épült. Nyelvjárásuk a moldvai székely nyelvjárásba sorolható. A két csoport közti különbség a nyelvben is tükröződik. Klézse, Somoska és Külsőrekecsin nyelvjárása több archaikus elemet őriz, ugyanakkor a román jövevényszavak száma is nagyobb.

Klézse, Somoska, Külsőrekecsin

A vizsgált települések közül Klézse, Somoska és Külsőrekecsin középkori alapítású, amint Tánczosnál (1999: 10) olvashatjuk.

Fonetika

Jellemző rájuk a nyílt *e* hang jelenléte: *keskeny, mennyi, szerelem, kell.*

Az *e* hang gyakran felváltja az *a*-t és az *o*-t: *sepkáját, juhecska, gezdája.*

A határozott névelő magánhangzója is egyes esetekben *e*-re változik: *odamennék e kapuhoz, e zifjak, itt e faluba, feljöttünk e zulicán, beszéljük e csángót.* Lükő (2002: 68) úgy véli, hogy a határozott névelő magas hangrendű alakváltozatáról van szó. Megfigyelhető ugyan, hogy a névelő mindkét változatát használják, ám hangrendileg nem egyeztetik az adott szóval. A magas hangrendű forma használati gyakorisága beszélőnként más és más.

Előfordul a magánhangzók nyíltabb vagy zártabb ejtése, ajakműködésbeli különbség, ill. a képzés helye szerinti eltérés:

Az *é* nyíltabb *e*-vé válik: *ketszer, tehen, szeker.* Az *ö* ajakkerekítés nélküli és nyíltabb *e*-vé változik: *terekedik.* E változás fordítottja is jelen van: az *e ö*-vé alakul: *növel.* Az *i, í*-ből ajakkerekítéses *ü* lesz: *üdő, üsmer, szüves. Ü* helyén azonban illabiális *i* is előfordulhat: *files, fittyentett.* A névmások többes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alakjaiban *u* helyett *i* áll: *magik, nálik, miattik.*

Az *n* és *d* fonémáknál megfigyelhető a palatális ejtés: *disznyó, gyivu* (dió). Ezzel egyidőben depalatalizáció is végbemegy: *asszon, báránka, vékon.*

Az ikes igék *z* réshangjából *dz* affrikáta válik: *kocsidzik, leádzott.*

Az *l* és az *s* hangok magánhangzó közti helyzetben geminálódnak: *szóllott, töllem, esső.*

Az *l* hangot rövid magánhangzó utáni helyzetben nem ejtik, s ez megnyújtja az előtte álló magánhangzót: *vót, bőcsködni* (dicsekedni), *dógozunk.*

Az *ly* ejtésében megőrizték a tő végén az *l*, illetve egyéb helyzetben a jésített *l* ejtésváltozatot: *oljan szépen énekli, meljiket, miljen bor, magyar királ, székelek, házat adott s helet.*

Néhány szóban felfedezhető a metatézis jelensége: *mazdag, hedegű.*

A mássalhangzó-torlódást egy beékelődő magánhangzó szünteti meg: *szereda, kucsuma.*

Igéknél olykor elmarad a kötőhang: *mondnak.* Más esetekben beékelődik egy kötőhang: *maradott.*

Megfigyelhető az *az* névelő utolsó hangjának összekapcsolása a következő szóval: *a ziskolába, a zesső, a zanyja.* Sokszor a névelő kezdő hangja el is tűnik: *zellenség, zembernek, zalmákat, zédesapja.*

Morfológia

Az insztrumentálisz ragos névszók esetében nem ismerik a teljes hasonulást: *halval, gyerekvel, tálval.* E jelenségről Juhásznál (2001: 311) is olvashatunk. A *-val/-vel* rag teljes hasonulása akkor is elmarad, ha a rag funkciója az adott szóban nem insztrumentáliszi, hanem temporális: *tavaszval, regvel.*

A *megy*, *van*, *tesz* és *visz* igék egyes szám harmadik személyben *n*-re végződnek: *megyen ~ menen, vagyon, teszen, viszen.* Juhász (2001: 311) szintén beszámol erről a sajátosságról.

A *megy* igét jelen időben minden személyben a *men-* tőből kiindulva ragozzák: *visszamenen, én menek elöl, menünk édestátánkhoz.*

A *-t*, ill. a *-ll* végű igék múlt idejű ragozásában az időjel kötőhangzó nélkül kapcsolódik a tőhöz: *futtak, megkötte, süttünk, halltam.*

Egyes *-ít* végű igék *-szt* képzővel alkotják a kauzatív formát: *szakaszt.*

A suksükölés általános: *majd meglássuk, kivilágosítsa.*

Az ikes és az iketlen igéket felszólító módban is megkülönböztetik egymástól: *essék, dógozzék,* de: *énekeljen.*

Igeidőrendszerük nagyon gazdag. Használják az elbeszélő múltat: *ereszté fejit, letevé sepkáját.* A folyamatos múltat: *szépen énekli vala a kántor, mondja vala.* A befejezett múltat: *elmentem, mondta, tanulta.* A régmúltat két formában is, a *vala* és a *volt* segítségével: *gyermeknek vettem vala, eljöttek vót a zenészek.* A jövő idő kifejezésére nem használják a *fog* segédigét. Vagy jelen idejű igealakkal vagy a létige jövő idejének segítségével fejezik ki: *eszedbe jut lesz, tart lesz két hetet.* Itt meg kell jegyezni, hogy a *lesz* bizonyos esetekben feltételezést is kifejez.

A feltételes múltban a *volna* alak helyett a *lenne* használatos: *szerettük lenne megenni, jó lett lenne, mintha üsmertük lenne egymást.*

A főnevek birtokos ragozásában többféle eltérés is mutatkozik: 1. a *-ja/-je* végződés gyakoribb az *-a/-e*-vel szemben: *állatjai, testvérjük.* 2. a többes szám harmadik személyű személyjel magánhangzója *i*: *hátik, kezik.* 3. a dátumoknak több változata él: *júnyinak huszonnegyedikén, augusztnak a fogyatékján.* Látható, hogy a hónapnevek román változatát használják.

Bizonyos szavak, szószerkezetek a magyar köznyelvhez képest eltérő toldalékkal állnak: *télben, délkor, hány órakor van?*

Mint ahogy Juhász (2001: 311) is említi, nagyon gyakori a kicsinyítő képző használata, s nem csak főnevekhez járul: *házacska, szépecskén, akkorkán, örökkécske, magacskámra, magyarka fehérnépek.* Ez utóbbi példában a képzőnek nem csak kicsinyítő, hanem nőképző funkciója is van. Nem hagyható itt figyelmen kívül a román hatás. Csűry (1932: 301) hívta fel a figyelmet arra, hogy a románban létezik egy nőt jelentő *-ca* képző, mely hatott a csángóra. Ritkán, de előfordul a tihanyi apátság alapítólevelében is szereplő *-d* kicsinyítő képző: *kicsid fiam.*

A sorszámnevek képzése egyedi: *kettődik, harmadikszor.*

A hely-, idő- és módbeli viszonyok jelölésére különféle morfológiai jeleket használnak. Helyviszonyok: *messzinnét* (messziről), *fönünnet* (föntről), *bennette* (benne), *innent felől.* Az első két példában a *t* funkciója ablatívuszi, az utóbbi kettőben lokatívuszi. *Félrébb, itt elé* (erre). Időviszonyok: *leghamarábbi, mostanyig, mindenszer, kilenc és félkor, nyolc és valami* (nyolc múlt). Módhatározóként gyakori az *erőst* szó *nagyon* jelentésben: *erőst jó ember vót a zuram.* Az itt megjelenő *-t* végződés modális jelentést ad a tőnek. Az *eleget* (eléggé) határozószó végződéséről ugyanez elmondható: *eleget bánom.* A *gyiren* (gyéren) moldvai jelentése *ritkán*: *gyiren nevet.*

Szintaxis

Kiss (1981: 37) szerint a nyelvjárásokban a mondattan terén a legkevesebb a köznyelvtől való eltérés. Ez a csángó nyelvjárásra is igaz. Eldöntendő kérdésekben mindig szerepel az *-e* kérdőhang: *nem vett-e? való-e?* (igaz-e?)

A mondat tárgyát esetenként összevonják az állítmánnyal: *hagymakapálni.*

Feltűnően gyakran használnak szenvedő szerkezetet: *nem úgy vagyunk tanulva, el vagyunk menve.*

A *kell* és a *szeret* alakjai után nem főnévi igenév áll, hanem felszólító módú ige: *itt kellett maradjak, kellett sokat munkáljunk, szeretném egyszer elmenjek magyar földre.* Formailag ugyan felszólító módú, de funkcióját tekintve kötőmódról van itt szó.

Sajátos vonzatszerkezetek figyelhetők meg: *az erdőkből szedjük; elmentünk a bálhoz; hagyjon békémet!*

Az alárendelő összetett mondatban a vonatkozó névmás a rövidebb formájában, tehát a szókezdő *a-* nélkül áll: *így főzzük meg, hogy van; tanyíttuk a táncokat, hol kellett; mit vittek, ott elhajigálták.* A személyre vonatkozó *aki ~ ki* helyett a személytelent kifejező *melyik* formával lehet találkozni: *melyiknek van pensziája* (nyugdíja), *az jobban él.* Erre az inkongruenciára Ivácsony (2005: 316) is felhívta a figyelmet.

A mellérendelő *és* kötőszó megfelelője *s: juhokval s marhákval, apám nem vót s úgy nőttünk fel.* Az *is* helyi változata *es: magik es, tyúkot es, ne es adja.*

Eseménysor elbeszélésénél az igekötő az ige mögé kerül: *a tolvaj lopja el a zalmákat, vitte s temette el, csak ide teszem le, háltunk meg házaknál.* Ezzel a szórenddel a folyamatosság aspektusa válik hangsúlyossá. Ivácsony (2005: 314) írja, hogy bár az igekötő elsődleges funkciója a befejezettség kifejezése, a szórend megváltozása módosíthatja ezt a funkciót.

Lexika

Gyakori jelenség az, hogy egyes szavak egészen mást jelentenek, mint ma Magyarországon: *verekedés* 'háború', *féreg* 'egér', *papucs* 'lábbeli', *paraszt* 'buta', *megtisztel* 'megkínál', *megnyugszik* 'kipiheni magát', *szökik* 'ugrik', *kap* 'talál', *fog* 'kezd'.

Számos szavuk igen képszerű: *veresítik a tojást* 'pirosra festik a tojást', *elbolondul* 'eltéved', *kicsikülődik* 'összemegy', *elehült* 'megéhezett', *görget* 'dörög az ég', *megtéglál* 'kivasal', *örömes* 'vidám'.

Benő Attila egyik munkája a moldvai beszélők kölcsönszóhasználatával foglalkozik. Írásában (2004: 23) a 'kölcsönszó' terminust úgy definiálja mint meghonosodott vagy a meghonosodás útjára lépett idegen eredetű lexikai elem. A román nyelvből átvett szavakat magyarul ragozzák: *ligyánka* 'kis lavór', *gelátát* 'vödröt', *nuntába* 'lakodalomba', *ulicán* 'utcán', *négy klászát tanultam* 'négy osztályt végeztem', *konstrukcénél* 'építkezésen', *hájtok!* 'gyertek!' *cserkálták* 'próbálták', *szuferiltunk* 'szenvedtünk'. Az átvett igékhez magyar igekötőt illesztenek: *elbojérosodik* 'meggazdagodik', *béprimél* 'befogad'.

Néha az összetett szó egyik tagját magyar, a másikat román szó alkotja: *purkelic(léc)-disznóól.*

A csángó nyelvjárásba került román szavak száma igen nagy, és az élet minden területét érintik. Ma már szókincsük szerves részét képezik. Hangtanilag idomultak a magyar nyelvhez, s beilleszkedtek a magyar ragozási rendszerbe.

Egyes igékhez a megszokottól eltérő igekötőt illesztenek: *elvágták a disznyót, meggondolkozott, elvégződik, megébredtünk, elbetegedett.*

Néhány igekötőkben archaikus változatot fedezhetünk fel. Az *át* helyett *átal* vagy *által*: *Pesten átalmentem.* A *rá* helyett a *riva,* s annak toldalékos változatai élnek: *rivaérek, gondoltam rivik, aludtak ritta, feltett rivája egy nagy követ, kóstoltam rivolla.* A *be* igekötő megfelelője *bé*: *bé akarsz menni, bétőtöttem az 50 évet.* Jelentése tágabb, 'be, bent': *bémaradt, vót ott egy nagy lik bé.*

Sokféle cselekvés kifejezésére használják a *csinál* igét *csán* formában: *csánja a kötelet, megcsántunk egy dobot, csánjuk a pjácát* (piacra megyünk), *mit csánsz?*

Pusztina

Tánczos írásából (1999: 10) tudjuk, hogy Pusztina XVIII. századi település.

Fonetika

A magánhangzók képzésének helye, módja s a labializáció mértéke szerinti sajátosságok Pusztinában is fellelhetők.

Az *é* megfelelője sokszor *e*: *eger, nez, nehez*. Az *ö* illabiális és nyíltabb *e*-vé válik: *setét*. A változás fordítottja itt is megfigyelhető: az *e ö*-vé alakul: *tőt* (telt). Az *i, í*-ből labiális *ü* lesz: *küsebb, künn*. Az *ü*-t illabiális *i* is felválthatja: *megsil, fölizent*. A főnevek többes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alakjaiban *u* helyett *i* áll: *lábik, hátik*.

A palatalizáció jelensége észrevehető: *tanyít, romány, térgy*. Az ezzel ellentétes depalatalizáció is jelen van: *leán, aranhajú*.

A *z* fonéma *dz*-vé válhat: *bárányoddzék* (szülje meg a bárányokat).

A *gy* hangot szó belsejében *j*-nek ejtik: *vajunk, mejek, hojne, ejebet, vije*.

A *v* és a *d* szintén szó belsejében kiesik: *lees, saanyú, jöünk, kinézelőök, tuunk*.

A gemináció megfigyelhető magánhangzó közti helyzetben: *nállik, beszéllek*.

A rövid magánhangzót követő *l* hang ejtése elmarad, s ezzel egyidőben az előtte álló magánhangzó megnyúlik: *hónap, dógok, ződség*.

A szóvégi *-r* sokszor lekopik, s az előtte álló rövid magánhangzót ez a folyamat is hosszúvá teszi: *immá, akkó, négykó*.

A *-z* tövű igék ragozott formáiban *-zz-* hangkapcsolat helyett *-jz-* alakul ki: *hojza, dógojzék, sójzuk*.

A metatézis jelensége nem ismeretlen: *kalán, feteke*.

Kéttagú főnevek hangbetoldással bővülhetnek: *szanikó* (szánkó), *tekenyő*.

Az igeragozás során esetenként elmarad a kötőhang: *takarítni*. Máskor pedig beékelődik egy: *megijedett*.

Az *az* névelő utolsó hangja a beszéd során általában összekapcsolódik a következő szóval: *a zóra, a zalmát, a zasztalhoz*. A névelő kezdő hangja sokszor el is tűnik: *zéletbe, zöreg, zárnyékba*.

Morfológia

Amint Juhász (2001: 311) is említi, az insztrumentálisz rag használatakor nem megy végbe a teljes hasonulás: *fiamval, tehenekvel, húsval*. Ha azonban a *-val/-vel* rag időbeli jelentést hordoz, érvényesülnek a hasonulás törvényei: *nappal, reggel*.

A *megy, van, tesz* és *visz* igék végződése egyes szám harmadik személyben *n*: *megyen, vagyon, teszen, viszen*.

A *-t*, ill. a *-ll* végű igék múlt idejű ragozásában az időjel kötőhangzó nélkül kapcsolódik a tőhöz: *juttam, mozdítta, felkészítte, halltam*.

Egyes *-ít* végű igék *-szt* képzővel alkotják a kauzatív formát: *szárasztottuk*.

A suksükölés általános: *szeresse, tartsa, készítsük*.

Az ikes igék felszólító módja eltér a magyar köznyelvben megszokottól: *aludjék*, de: *menjen*..

A múlt idő kibővül a régmúlt formáival: *nem kapta meg vót*.

A feltételes múltban a *volna* helyett legtöbbször a *lenne* fordul elő: *úgy lett lenne, éltek lenne, hol lett lenne ő?* Ritkán ugyan, de a *volna* alak is használatos: *megettük vóna*.

A főnevek birtokos ragozása több szempontból sajátos: 1. a *-ja/-je* végződés gyakoribb az *-a/-e*-vel szemben: *királyságja, számja*. 2. a többes szám harmadik sze-

mélyű személyjel magánhangzója *i*: *ruhájik, lábik.* 3. a dátumok különböző változatokban jelennek meg: *ötödikén augusztnak, júnyinak huszonnegyedikén, hetedikéjén, hatodik nap decsembriből.* Pusztinában is, akár a fent említett településeken, a hónapnevek román változatát ismerik.

Találkozni lehet olyan szavakkal, szószerkezetekkel, melyek a magyar köznyelvhez képest szokatlan toldalékkal állnak: *terébe* (térre), *karácsonyban, iskolánál* (iskolában) *mától holnapig.*

A kicsinyítő képző gyakran előfordul, ahogy Juhásznál (2001: 311) is olvashatjuk. Többféle szófajhoz járulhat: *leánka, bornyúcskák, jobbacskábban, magacskádra, babbacska* (a *babba* jelentése *szép*).

A sorszámnevek képzése egyedi: *negyedikszer, kettedikre.*

A határozói igenév végződése *-l* hangot kap: *rántval, ijedvel, felőtözvel.*

A hely-, idő- és módbeli viszonyok jelölésére Pusztinában is különféle morfológiai jeleket használnak. Helyviszonyok: *innent valósi, onnat, sehutt* (sehol), *eléfelé* (előrefelé). Időviszonyok: *esent* (ismét), *jövőkor, egy hónapra* (havonta), *ötven esztendővel visszább, az eltelt esztendő.* Módhatározóként itt is gyakori az *erőst* szó 'nagyon' jelentésben: *nem járnak erőst gyakran haza.* A fenti példákból látszik, hogy a *t* szerepe Pusztinában is lehet ablatíviszi, lokatívuszi vagy modális.

Az *-n*-re végződő hely- idő- és módhatározókhoz egy *d*-t kapcsolnak: *piacond, aztánd, jobband, haragosand.*

S z i n t a x i s

Az eldöntendő kérdésekbe *-e* kérdőhangot illesztenek: *leány vagy-e? hiszed-e?*

A mondat tárgyát és az állítmányt olykor eggyé olvasztják: *kolostorlátogatni, pápalátni.*

A szenvedő szerkezet előfordulása nagyon gyakori: *el vót indulva, férjhez van menve, meg van halva.*

A *kell* segédigét felszólító módú igealak követi, melynek funkciója kötőmód: *meg kell mondd az asszonnak, kell beszéljünk románnyul.*

Egyedi vonzatszerkezeteknek itt is tanúi lehetünk: *a misére voltunk, nem jártál oda* (ott), *higgyen belém! attól nincs baj.*

Az alárendelő összetett mondat vonatkozó névmása a szókezdő *a-* nélkül áll: *milyeneket fontunk, olyanokat húztunk föl; annyit nem dógoznak az emberek, mennyit az asszonyok.* A személyre vonatkozó *aki* ~ *ki* alakot a személytelenre vonatkozó *melyik* forma helyettesíti: *fel vótak őtözve, melyikek táncoltak; a zsidók, melyikek vették el a tojást.* Amint említettem, Ivácsony (2005: 316) is foglalkozik ezzel a kérdéssel.

A mellérendelő *és* kötőszó *s* változatban használatos: *férjem s én; egyszer, ketszer s a harmadikszor.* Az *is* alakváltozata *es*: *úgy es táncoltunk; pálinka es, bor es.*

L e x i k a

Találkozhatunk olyan szavakkal, melyek ugyan a magyar köznyelvben is megvannak, jelentésük azonban egészen más: el*vesz* 'megfog', *olvas* 'számol', *forróság*

'láz', *átváltozik* 'átöltözik', *megnő* meghízik' *tart* 'számít vkire/vmire, *hordoz* 'hord' (ruhát), *elcsap* 'elenged', *költség* 'étel', *vérnyomás* 'vérnyom'.

A képszerűség sok szóban megfigyelhető: *höndörödik* 'gurul', *körmöcsöl* 'karmol', *moskolódik* 'mosakszik', *lepcseg* 'lustálkodik', *lövő* 'petárda', *lapító* 'vágódeszka', *építnök* 'kőműves', *bölcsködik* 'dicsekszik', *csóréláb* 'mezítláb'.

Mint már említettem, Benő Attila (2004: 23) egyik tanulmánya vizsgálja a moldvai csángók szókincsének román jövevényszavait. A jelentős mennyiségű román lexikális elem az idők során beilleszkedett a magyar nyelv fonetikai és morfológiai rendszerébe: *csitilnek* 'olvasnak', *csercsáfot* 'ágyneműt', *pensziája* 'nyugdíja', *timpje* 'ideje', *bosztányokat* 'tököket', *páterhoz* 'paphoz', *szalárát* 'fizetést,' *paturák* 'pokrócok', *kimászkál* 'kifesti magát', *háj bé!* 'gyere be!'

Egyes igékhez kapcsolódó igekötők megválasztása sajátos: *hidd meg, megbiztatott, felmérgelődött, felsavanyítsuk.*

Néhány igekötőnek eltérő a hangalakja. A *be* ejtése itt is *bé*, de nem egészül ki a *bent* jelentéssel: *béhajt.* Az *el* igekötő utolsó hangját nem ejtik, így az *e* fonéma megnyúlik: *ēvótam mosni, ēmejen* (elmegy). Az *össze* helyett *essze*: *esszegyűlt, esszevigyít* (összekever). A *rá* itt *rea* alakban ismeretes: *reavagdalt, jő a tavasz reánk. Át* jelentésben a *túl* igekötőt használják: *túlmentünk a vámon.*

Összefoglalás

A fentiekben bemutatott két csoport a moldvai csángó nyelvjárás különböző változatait képviseli. Klézse, Somoska és Külsőrekecsin lakosságának alaprétege a középkor folyamán települt Moldvába valószínűleg a Mezőségből, amint Benkő (1990: 23) írásában olvashatjuk. Pusztinát a XVIII. század második felében alapították a Székelyföldről menekülők, írja Tánczos (1999: 10). E körülményeknek köszönhető, hogy a két csoport között nyelvjárási különbségek figyelhetők meg.

Az első három falu sajátosságai: a nyílt *e* gyakorisága, *a* > *e* hangváltozás, az *ly* fonéma megőrzése, a *megy* ige ragozása a *men-* tő alapján, gazdag igeidőrendszer, a *-d* alakú kicsinyítő képző, az igekötő hátravetése a folyamatos aspektus kifejezésére, egyes igekötők archaikus változata, a *csinál* ige gyakori használata.

Az előzőekkel Pusztinát összehasonlítva, annak nyelvjárási sajátosságai mások. Jellemzői: a *gy* > *j* hangváltozás, a *v* és *d* fonémák szóbelseji kiesése, a *-zz-* hangkapcsolat *-jz*-vé válása, a szóvégi *r* lekopása, az *-n*-re végződő határozószók *-d*-vel való kiegészítése, a határozói igenév *-l*-re végződése, bizonyos igekötők helyi változatai.

A négy falut együttesen vizsgálva azonban az állapítható meg, hogy a nyelvjárási jellemzők jelentős része azonos: bizonyos magánhangzók megváltozása, palatalizáció és depalatalizáció, *z* > *dz* hangváltozás, gemináció, az *l* fonéma kiesése, metatézis, az *az* határozott névelő összeolvadása a következő szóval, hangzóvesztés és hangbetoldás, a teljes hasonulás hiánya, adott igék rendhagyó ragozása, az *-ít* képző helyett *-aszt* képző használata, a suksükölés, az ikes igék felszólító módja, a régmúlt alakok, a feltételes múlt *lenne* segédigéje, a főnevek birtokos ragozása, a dátumok képzése, a köznyelvhez képest szokatlan toldalékok, a kicsinyítő képző gyakori előfordulása, a sorszámnevek képzése, hely-, idő- és módviszonyok kifejezése, az eldöntendő

kérdés *-e* kérdőhangja, a tárgy esetenkénti összeolvadása az állítmánnyal, sajátos vonzatszerkezetek, a szenvedő szerkezet gyakorisága, a kötőmód megjelenése a *hogy* kötőszó nélkül is, a vonatkozó névmások rendhagyó használata, egyedi mellérendelő kötőszók, bizonyos szavaknak a köznyelvtől való jelentésbeli eltérése, képszerű szóalkotások, számos román jövevényszó, sajátos igekötő-használat.

A hasonlóságoknál kell megemlíteni, hogy minden csángó faluban egészen közvetlen köszönésformák élnek. Az érkezőt így fogadják: *Megjárta-e? Hol jártál? Merre mész?* Ezekre a kérdésekre válaszol a szembejövő, s ezzel visszaköszön. Búcsúzáskor: *Egészséget! Adjon az Isten egészséget! Maradj békével!* Erős istenhitük nyelvükben is tükröződik. A „köszönöm!" megfelelője például *Isten fizesse! Isten tartsa meg! Essék érted!* (vagy valamelyik halottjáért). Ez utóbbira a válasz: *Isten hallgassa meg!* Ha valakitől megkérdezik, hogy hány éves olyan formában, hogy *mekkora éves vagy?* a válaszra mindig azt felelik, hogy *Isten éltessen!*

A két csoport közti egyezés azzal magyarázható, hogy mind a négy faluban él székely eredetű lakosság. Pusztina teljes lakossága székely származású. Klézse, Somoska és Külsőrekecsin népességének alaprétege ugyan nem a Székelyföldről érkezett, de a XVIII. században hozzájuk érkező székelyek megváltoztatták az eredeti nyelvjárást. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Moldva földrajzi adottságai nem gátolják az eltérő településeken élők egymás közti érintkezését, így a moldvai magyar lakosságnak a letelepedés után lehetősége volt a keveredésre.

HIVATKOZÁSOK

Benda Kálmán 1993: A moldvai csángómagyarok története, in Halász Péter szerk.: *„Megfog vala apóm szokcor kezemtül...": Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére,* Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 39–44.

Benkő Loránd 1990: *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből* (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 188.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Benő Attila 2004: Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban, in Kiss Jenő szerk.: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 23–35.

Bodó Csanád – Eriş Elvira 2004: A román kölcsönszók használata két moldvai beszélőközösségben, in Kiss Jenő szerk.: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 67–96.

Csűry Bálint 1932: A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz, *Magyar Nyelv* **28,** 300–1.

Domokos Pál Péter 2001: *A moldvai magyarság,* Budapest, Fekete Sas Kiadó.

Hoppa Enikő 2007: Magyarul Moldvában, avagy a moldvai csángó nyelvjárás jellegzetességei, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla szerk.: *Nyelvelmélet-nyelvhasználat,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 89–93.

Hoppa Enikő 2008: A csángó nyelvjárás és a magyar nyelv érintkezése Moldvában, in Sárdi Csilla szerk.: *Kommunikáció az információs technológia korszakában: XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai,* Pécs – Székesfehérvár, MANYE – Kodolányi János Főiskola, 200–5.

Ivácsony Zsuzsa 2005: Mondattani és szövegtani vizsgálat a moldvai csángó nyelvjárásban, in Kinda István – Pozsony Ferenc szerk.: *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban,* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 308–35.

Juhász Dezső 2001: A magyar nyelvjárások területi egységei, in Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia,* Budapest, Osiris, 262–316.

Kiss Jenő 1981: *Nyelvjárási tanulmányok* (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Kiss Jenő 2001: A nyelvjárások osztályozása, in Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia,* Budapest, Osiris, 72–81.

Lükő Gábor 2002: *A moldvai csángók – A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal,* Budapest, Táton.

Tánczos Vilmos 1999: A moldvai csángók lélekszámáról, in Pozsony Ferenc szerk.: *Csángósors,* Budapest, Teleki László Alapítvány, 7–32.

ENIKŐ HOPPA

THE HUNGARIAN DIALECT OF CHANGOS IN THE LIGHT OF FOUR VILLAGES

This article is about the Hungarian dialect of Changos who live in Moldova, in the eastern region of Romania. Their forebears come from the Carpathian basin, they settled down in Moldova between the twelfth and the eighteenth centuries. They are geographically isolated from the Hungarian language so their dialect has retained many archaisms. The Romanian language has had a considerable influence on the Chango dialect. This dialect is not unified because the population comes from different parts of the Hungarian language area and the Chango villages have mixed with the Romanian population in different degree. Besides, they arrived at their present homeland in different periods so they spoke the language in different ways. This article is about the characteristics of two Chango groups. The characteristics are described phonetically, morphologically, lexically and syntaxically. One part of their features is the same because in both groups Szekler population can be found. Other parts of the features are different because the origin of the two groups' villages is not the same.